

کتابداران و اعضای هیئت علمی در فرایند آموزش از راه دور

طاهره غلامی^۱

چکیده

بخشی از موفقیت هر برنامه آموزش از راه دور می‌تواند با کیفیت خدمات کتابخانه‌ای برای کاربر از راه دور اندازه‌گیری شود. خدمات کتابخانه‌ای، در جهت حمایت از آموزش، مراحل تکامل از روش‌های سنتی ارائه اطلاعات به سمت شیوه‌های جدید مبتنی بر تکنولوژی را طی می‌کنند، و با وجود این تغییرات، همکاری و مشارکت بین کتابداران و هیئت علمی بیش از گذشته ضروری است. این مقاله بر برخی مسائل حول نقش کتابداران و هیئت علمی و مشارکت این دو عنصر در آموزش از راه دور نظری خواهد داشت. همچنین به ویژگی‌های دانشجویان آموزش از راه دور، نیازهای کتابخانه‌ای آن‌ها و اهمیت سواد اطلاعاتی و نقش خدمات کتابخانه‌ای در پیشبرد اهداف آموزش عالی اشاره می‌کند.

کلیدواژه‌ها

کتابداران، هیئت علمی، آموزش از راه دور.

مقدمه

سال اخیر، تأثیر شگرفی بر تعلیم و تعلم در دانشگاه‌ها و کتابخانه‌ها داشته، و این تغییرات چالش‌ها و فرصت‌هایی را برای جوامع دانشگاهی به همراه آورده است. افزایش چشمگیر اطلاعات موجود بر روی وب، موجب کثرت اطلاعات برای کاربران در منزل، محل کار و دانشگاه است. امروزه دانشجویانی که کار و تحصیل را با هم درآمیخته‌اند، اغلب دوره‌های آموزشی داخل

مشارکت خلاق کتابداران و هیئت علمی باعث تقویت و گسترش برنامه‌های آموزشی از راه دور می‌گردد. برنامه‌های آموزشی غنی، شیوه‌های دستیابی پیشرفته برای تحقیق کتابخانه‌ای، و دانشجویان با سواد اطلاعاتی نتایج مفیدی هستند، که حصول به آن‌ها نیازمند تلاش فراوان است. رشد و توسعه تکنولوژی‌های اطلاع‌رسانی در طی چند

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه قم T-gholami@Qom.ac.ir

دانشگاه و آموزش از راه دور را برای تطبیق نیازهایشان با هم ترکیب می‌کنند (۲: ۱۰۹). با شروع فعالیت مؤسسات دانشگاهی در جهت آموزش از راه دور، کتابخانه و خدماتی که باید توسط کتابخانه ارائه شود، نیز تحت تأثیر قرار می‌گیرد. کتابخانه باید همان خدماتی را که به دانشجویان تمام وقت ارائه می‌کند، به دانشجویان راه دور نیز ارائه نماید. اگرچه لزوماً این خدمات به یک طریق ارائه نمی‌شوند.

آموزش از راه دور بدون تردید توانسته است بسیاری از مسائل و مشکلات آموزش‌های حضوری دانشگاه‌ها را به نحو مطلوب حل کند. از عمده‌ترین این مسائل ظرفیت محدود جذب دانشجو در نظام دانشگاهی حضوری، عدم انعطاف در اختصاص اوقات آموزش و یادگیری و مخارج هنگفت ارائه آموزش حضوری بوده است.

رشد تکنولوژی ارتباطات از راه دور در جوامعی که به صورت پراکنده و در نقاط دوردست ساکن هستند، حق انتخاب‌های بسیاری را برای تحصیل خارج از دانشگاه و در خانه یا محل کار ایجاد می‌کند. آموزش عالی با هدف افزایش ثبت‌نام دانشجویان در دوره‌های مکاتبه‌ای و همچنین آسان نمودن برنامه‌های آموزشی آن‌ها، آموزش مکاتبه‌ای را مورد بررسی قرار داده است، که جزء لاینفک برای موفقیت این برنامه‌ها دامنه و توان پوشش خدمات کتابخانه است.

هالی هلر- راس^۲ بیان می‌کند، که چند

دلیل برای حمایت کتابخانه از آموزش از راه دور وجود دارد. این دلایل شامل «نیازهای برنامه‌های آموزشی، نیازهای تحقیقاتی دانشجویان و اعضای هیئت علمی، استانداردهای کتابخانه جهت حمایت برابر از دانشجویان، ضوابط اعتباربخشی، و اهمیت سواد اطلاعاتی است». هلر- راس همچنین خاطرنشان می‌کند، انجمن کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی آمریکا^۳ رهنمودهایی برای ارائه خدمات کتابخانه‌ای برای دانشجویان از راه دور ارائه کرد که این دستورالعمل‌ها بیان می‌کند، سازمان مادر باید خدمات کتابخانه‌ای متساوی برای دانشجویان از راه دور و دانشجویان تمام وقت تدارک ببیند (۶: ۱).

تاریخچه و مفاهیم

قرن نوزدهم را می‌توان زمان آغاز برنامه‌های آموزش از راه دور دانست. اولین نوع از دوره رسمی آموزش از راه دور در قرن نوزدهم و البته به صورت کلمات نوشتاری بود. ایساک پیتمن^۴ به عنوان اولین مربی آموزش از راه دور مدرن به حساب می‌آید، که تندنویسی را به روش مکاتبه‌ای از شهر انگلیسی بات^۵ در سال ۱۸۴۰ آغاز کرد. دانشگاه لندن دانشکده مکاتبه‌ای خود را در حدود همین زمان تأسیس کرد و دیگر دانشکده‌های مکاتبه‌ای خصوصی در سال‌های آخر ۱۸۸۰ راه‌اندازی شدند (۱۶: ۱۱۱).

یادگیری مکاتبه‌ای در آمریکا از سال

2. Holly Heller Ross

3. Association of College and Research Libraries (ACRL)

4. Issac Pitman

5. Bath

۱۸۷۳ تا ۱۸۹۷، تحت راهنمایی‌های یکی از پیشگامان، به نام آنا الیوت تیکنور^۶ «مادر یادگیری مکاتبه‌ای آمریکا» که انجمن بوستون را برای تشویق مطالعه در خانه تأسیس کرد، شکوفا گردید (۵: ۱).

از آغاز قرن بیستم، تکنولوژی‌های جدید مورد استفاده واقع شدند. فیلم‌های آموزشی در سال ۱۹۱۰ ظاهر شدند و دانشگاه ایالتی آیوا^۷ شروع به آموزش دوره‌های آموزشی فرستنده‌ای در اوایل سال ۱۹۳۲ نمود. هفت سال قبل تلویزیون در نمایشگاه جهانی نیویورک عرضه شده بود. در اواسط دهه ۱۹۲۰، دپارتمان آموزش در انگلستان، مدارسی را با آموزش مبتنی بر رادیو ایجاد کرد و به زودی ده هزار مدرسه برای پشتیبانی از معلمان کلاس، از برنامه‌های رادیو بی‌بی‌سی^۹ استفاده می‌کردند. در اواسط دهه ۱۹۷۰ از ماهواره‌ها برای پخش رادیویی و تلویزیونی استفاده شد، و طرح‌های کنفرانس از راه دور به ظهور رسیدند. نوارهای دیداری - شنیداری، کنفرانس از راه دور و ارتباطات دوربرد تعاملی^{۱۰} در دهه ۱۹۸۰ به سرعت افزایش یافتند. کامپیوترها کم‌کم مورد استفاده قرار گرفتند، و لوح‌های فشرده امکان جابه‌جایی حجم عظیمی از اطلاعات دیداری و شنیداری را فراهم ساختند و امروزه اینترنت رسانه‌ای مهم برای تسهیل آموزش از راه دور شده است (۱۶: ۱۱۱).

مؤسسات آموزش از راه دور در هر

کشوری بنا به مقتضیات آموزشی خاص آن کشور تأسیس شده‌اند. در کشورهای توسعه‌نیافته، عوامل جغرافیایی و جمعیتی و تنگناهای اقتصادی و در کشورهای توسعه‌یافته، موضوع آموزش بزرگسالان و آموزش‌های مداوم از دلایل عمده روی‌آوری به استفاده از نظام آموزش از راه دور بوده است. برای مثال، در کشور استرالیا، پراکندگی جمعیت و گسترش خاک، در کشورهای آفریقایی، عمدتاً تنگناهای اقتصادی و در چین و هندوستان، عدم تکافوی ظرفیت و بودجه مؤسسات آموزشی و در آمریکا و انگلستان، ژاپن، فرانسه، آلمان مسئله آموزش بزرگسالان و تداوم آموزش آنان، از دلایل عمده پیدایش نظام آموزش از راه دور بوده است. در ایران برای اولین بار در سال ۱۳۵۰، دانشکده‌ای در دانشگاه ابوریحان بیرونی برای ارائه آموزش از راه دور به طریق مکاتبه‌ای شکل گرفت، که مقدمات آن از سال ۱۳۴۸ به بعد فراهم آمده بود. این دانشکده با نام دانشکده مکاتبه‌ای فعالیت خود را در چهار رشته تحصیلی آغاز کرد و در هفت رشته تحصیلی، شیمی، طبیعی، فیزیک - ریاضی، زبان و ادبیات فارسی، آموزش و پرورش ابتدایی، اقتصاد و تعاون روستایی، مدیریت خدمات بانکی و مدیریت خدمات فنی (در مقطع کاردانی) به فعالیت خود ادامه داد. دانشگاه ابوریحان بیرونی در سال ۱۳۵۹ به کار خود خاتمه داد. این دانشگاه در

6. Anna Eliot Ticknor

7. Mother of American Correspondence Study

8. University of Iowa

9. BBC radio programmes

10. Interactive telecommunication

خلال سال‌های ۵۰-۱۳۵۹ در مجموع ۱۷۷۹ نفر در مقطع کاردانی و ۵۰۲۱ نفر در مقطع کارشناسی فارغ‌التحصیل داشته است. یک سال پس از تأسیس نظام آموزش مکاتبه‌ای در دانشگاه ابوریحان بیرونی یعنی در سال ۱۳۵۱، دست‌اندرکاران امور آموزش عالی کشور در اندیشه تأسیس دانشگاهی بودند، که قادر به ارائه آموزش از راه دور باشد. پس از انجام مطالعات مقدماتی دانشگاه آزاد ایران در سال ۱۳۵۲ تأسیس شد و با توجه به مشکلاتی که از لحاظ امکانات و ظرفیت‌های علمی و آموزشی در کشور وجود داشت، این دانشگاه عملاً فعالیت آموزشی خود را با پذیرش اولین گروه دانشجویان در بهار ۱۳۵۶ آغاز کرد. تعداد اعضای هیئت علمی دانشگاه جمعاً ۱۲۸ نفر و تعداد کل کارکنان به ۳۹۷ نفر بالغ گردید، ولی دانشگاه آزاد ایران بدون داشتن فارغ‌التحصیل در سال ۱۳۵۹ به کار خود خاتمه داد. از سال ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۶ آموزش از راه دور در ایران وجود نداشت، اما در خلال این سال‌ها اولیای امور آموزش عالی کشور اندیشه تأسیس مؤسسه آموزش عالی دیگری را در سر می‌پروراندند. پس از انجام مطالعات و بررسی‌های اولیه، دانشگاه پیام نور در سال ۱۳۶۶ تأسیس شد، که کلیه امکانات و تجهیزات و اعضای هیئت علمی و کارمندان دانشگاه ابوریحان بیرونی سابق و دانشگاه آزاد ایران در اختیار این دانشگاه قرار گرفت (۱: ۱۸).

تعاریف زیادی از آموزش از راه دور در متون تخصصی و غیرتخصصی آمده است.

در کلی‌ترین عبارت، یادگیری از راه دور را می‌توان به عنوان یک روش آموزشی تعریف کرد، که شامل مربی و دانشجویانی است، که به لحاظ جغرافیایی پراکنده هستند و باید به یک یا بیش از چند شیوه ارتباطات از راه دور متکی باشند. تعریف کامل دیگری که از آموزش از راه دور ارائه شده، عبارت است از این‌که آموزش از راه دور فرایند آموزشی طرح‌ریزی شده‌ای است، که با انتقال آموزش جهت کمک به دانشجویانی که به لحاظ فیزیکی دور از دانشگاه یا مکان دانشگاهی یا برنامه تحصیل هستند، ایجاد می‌شود. در این فرایند نیازهای یک دوره یا برنامه آموزشی ممکن است، از طریق تعاملات چهره به چهره یا از طریق ارتباطات از راه دور با پرسنل آموزشی، شامل نگارش یک طرفه یا دو طرفه، الکترونیکی و سایر رسانه‌ها تکمیل گردد (۵: ۱).

کیگان^{۱۱} (۱۹۸۶) از آموزش از راه دور به عنوان روشی یاد می‌کند، که در آن دانشجو مسئول یادگیری خویش است، و یادگیرنده و یاددهنده در تعامل آموزشی خود به ارتباط چهره به چهره نیازی ندارند. او آموزش از راه دور را دارای شش ویژگی به شرح ذیل می‌داند:

- جدایی شاگرد از معلم
- نقش محوری سازمان و مؤسسه آموزشی در فرایند یاددهی - یادگیری
- استفاده از فن‌آوری‌های نوین به عنوان ابزار آموزشی
- تدارک ارتباط دوجانبه میان یادگیرنده و یاددهنده با استفاده از فناوری

11. Keegan

• نبود کلاس‌های یادگیری جمعی و تأکید بر آموزش‌های فردی

• فردی کردن یادگیری (مرجع آموزش از راه دور گامی جدید در آموزش) (۱۱: ۲۲).

فرصت‌های یادگیری از راه دور، دستیابی به آموزش عالی را بدون محدودیت‌های مکانی و زمانی امکان‌پذیر می‌سازد. دامنه آموزش از راه دور، به سمت آموزش پیوسته، دوره‌های تحصیلی پیوسته، دوره‌های مجازی، کتابخانه‌های مجازی و غیره توسعه یافته است. این نوع یادگیری که بیش‌تر خود راهبر، مشارکتی و با زندگی و کار افراد پیوند خورده و بیش‌تر مبتنی بر منابع است، استفاده از منابع اطلاعاتی و یادگیری را ایجاب می‌کند.

ویژگی‌ها و نیازهای دانشجویان در سیستم آموزش از راه دور

ویژگی‌های دانشجویان راه دور، متفاوت از دانشجویان در دانشگاه‌های سنتی است. آن‌ها به‌طور کلی، یادگیرندگان بزرگسال، شاغل و دارای مسئولیت‌های خانوادگی و شغلی هستند. انگیزه قوی برای یادگیری دارند و می‌خواهند مسئولیتی را برای آموزش خود عهده‌دار شوند. اهداف آن‌ها اغلب واضح‌تر است، ولی احتمال دارد در استفاده از خدمات کتابخانه‌ای و اطلاع‌رسانی نسبت به دانشجویان تمام‌وقت از توانایی‌های کمتری برخوردار باشند. دانشجویان راه دور خود - راهبر هستند، و اصول مستقل در مطالعه دارند. آن‌ها به طرق متنوعی یاد می‌گیرند و بر یادگیری خود کنترل دارند، و اغلب یک احساس تنهایی و دورافتادگی از

سایر دانشجویان را تجربه می‌کنند. خدمات کتابخانه‌ای، خدمات حامی ضروری برای دانشجویان آموزش از راه دور هستند. بیش‌تر محققان در زمینه یادگیری راه دور توافق دارند، که حمایت کتابخانه‌ای در یادگیری از راه دور یک عنصر اصلی است.

احتیاجات این یادگیرندگان از راه دور را می‌توان به سه دسته تقسیم نمود: (۱) احتیاج به منابع و تسهیلات (۲) احتیاج به خدمات اطلاع‌رسانی (۳) و نیاز به خدمات کاربری.

• **نیاز به منابع و تسهیلات:** شامل منابع سنتی از قبیل منابع مرجع، کتاب‌های درسی است، اما منابع غیرسنتی نیز مورد نیاز هستند. اینها شامل اقلامی مانند، وسایل سمعی - بصری، تجهیزات کامپیوتری و دستگاه‌های زیراکس است.

• **نیاز به خدمات اطلاع‌رسانی:** شامل اطلاعات کتاب‌شناختی در مورد منابع مرجع، کتاب‌ها، مجلات و منابع غیرچاپی موجود در کتابخانه خودشان، یا آن‌هایی که از طریق امانت بین کتابخانه‌ای قابل دسترسی هستند. اطلاعاتی از سایر مؤسسات ارائه‌کننده آموزش از راه دور و اطلاعاتی درباره مراکز ناحیه‌ای مطالعاتی یا کتابخانه‌ها و خدماتی که آن‌ها ارائه می‌کنند.

• **نیاز به خدمات کاربری:** شامل، راهنمایی از سوی کارکنان کتابخانه با توجه به این‌که، چگونه از مجموعه کتابخانه و تجهیزات موجود در آن استفاده کنند، انتخاب منابع خواندنی، طراحی یادگیری آن‌ها و استفاده از مهارت‌های مطالعه برای یادگیری مستقل. همچنین کتابداران باید منابعی را برای آموزش

کتاب‌شناختی یا از طریق منابع نوشتاری، تصاویر آموزشی یا به صورت الکترونیکی از طریق سی‌دی‌های آموزشی یا وب جهان‌گستر تهیه نمایند. روشی که خدمات کتابخانه‌ای به یادگیرندگان از راه دور ارائه می‌کنند، به این‌که آیا دانشجویان شخصاً قادر به دیدار از کتابخانه هستند، بستگی خواهد داشت. برای مثال، دیسک‌های فشرده شبکه‌ای به صورت محلی می‌توانند راه حل‌هایی برای دانشجویانی باشند، که قادر به دیدار کتابخانه هستند. این در حالی است که، اگر دانشجویان به‌طور فیزیکی نتوانند به کتابخانه دسترسی داشته باشند، اطلاعات کتابخانه‌ای ممکن است، به وسیله وب یا ایمیل به دانشجویان منتقل شود (۱۳: ۲-۳).

نیازهای کتابخانه‌ای یادگیرندگان راه دور غیرعادی نیست، نیازهای کتابخانه‌ای و اطلاعاتی آن‌ها مشابه دانشجویان داخل دانشگاه است. جدای از روش دسترسی و درخواست و ارائه، منابع یکسان مورد نیاز هستند، سؤالات یکسان پرسیده می‌شود و کیفیت یکسان از خدمات مورد توقع است، و آن‌ها همان سطح از خدمات کتابخانه‌ای را که برای همسالان آن‌ها در دانشگاه فراهم شده، انتظار دارند. آن‌ها مکرراً مسائل زیر را در استفاده از منابع و خدمات کتابخانه اعلام می‌کنند:

- مؤسسه آن‌ها ممکن است، خدمت کتابخانه‌ای ارائه نکند، آن‌ها ممکن است با تأخیرات و هزینه در تماس کتابخانه‌ای مواجه شوند، یا موانع بسیاری وجود دارد، که دانشجویان از تلاش برای استفاده از آن دست

می‌کشند.

- توقعات کتابخانه‌ای آن‌ها اغلب کم است.
- آن‌ها فاقد مهارت سواد اطلاعاتی هستند.
- آن‌ها اغلب نمی‌دانند، یا نمی‌توانند درک کنند، چه خدمات و منابعی موجود هستند و یا چگونه می‌توان به آن‌ها دست یافت.
- آن‌ها اغلب دانش و تجارب کمی در تحقیق کتابخانه‌ای، منابع اطلاعاتی الکترونیکی، و به‌طور کلی تکنولوژی دارند.
- آن‌ها ممکن است، هیچگاه به دانشگاه نیایند، بنابراین به ندرت آموزش سواد اطلاعاتی دریافت می‌کنند و در استفاده از کمک کتابداران ناتوان هستند (۱۳: ۲-۳).

سواد اطلاعاتی و آموزش از راه دور

سواد اطلاعاتی، اصطلاحی است که از اواخر قرن ۱۹ مورد استفاده قرار گرفت. سواد اطلاعاتی، مهارت مهمی برای مطالعه مستقل، یادگیری خود راهبر، یادگیری مادام‌العمر و اساس یک جامعه باسواد در قرن جدید است. سواد اطلاعاتی در موفقیت دانشجویان نقش مهمی دارد، و حصول نتیجه مطلوب از آموزش عالی کانون توجه آن است.

سواد اطلاعاتی، به عنوان توانایی دستیابی، ارزشیابی، سازمان‌دهی و استفاده از اطلاعات منابع مختلف تعریف می‌گردد. فرد باسواد اطلاعاتی از اینکه چگونه و کجا می‌توان اطلاعات را یافت، درک عمیقی دارد و قادر است اعتبار، روزآمدی و سودمندی اطلاعات را ارزیابی کند. سواد اطلاعاتی یک سری از قابلیت‌ها و مهارت‌هایی است، که افراد را به «تشخیص اینکه اطلاعات چه موقع مورد نیاز

هستند ملزم می‌سازد، و توانایی پیدا نمودن، ارزیابی و استفاده مؤثر از اطلاعات را به آنها می‌دهد» (۸: ۱).

با تغییرات سریع تکنولوژی و افزایش منابع اطلاعاتی در محیط امروزی سواد اطلاعاتی به‌طور فزاینده‌ای اهمیت می‌یابد. به دلیل تشدید پیچیدگی محیط اطلاعاتی، افراد با انتخاب اطلاعات فراوان و متفاوتی در مطالعات دانشگاهی، محل کار و زندگی شخصیشان روبه‌رو هستند. اطلاعات از طریق کتابخانه‌ها، منابع اجتماعی، سازمان‌ها، رسانه‌ها و اینترنت در دسترس هستند، و به صورت پالایش نشده و درحالی‌که سؤالات زیادی درخصوص اصالت، اعتبار و روایی آنها مطرح است، به افراد ارائه می‌شوند. کیفیت نامعلوم و افزایش کمی اطلاعات، چالش‌های بزرگی را برای جامعه ایجاد می‌کند. سواد اطلاعاتی که پایه یادگیری مادام‌العمر را تشکیل می‌دهد، یادگیرندگان را قادر می‌سازد که بیش‌تر خودآموز شده و بر یادگیری خود کنترل داشته باشند. یک فرد باسواد اطلاعاتی قادر است که:

- ۱- حیطه اطلاعات مورد نیاز را مشخص کند.

- ۲- به اطلاعات مورد نیاز به‌طور مؤثر و کارایی دسترسی یابد.

- ۳- اطلاعات و منابع آنها را به شیوه انتقادی ارزیابی نماید.

- ۴- اطلاعات برگزیده را در پایگاه دانش خود ادغام سازد.

- ۵- به‌طور شایسته از اطلاعات برای تحقق هدفی خاص استفاده کند.

۶- مسائل اقتصادی، قانونی و اجتماعی پیرامون استفاده از اطلاعات را درک کرده و دستیابی و استفاده از اطلاعات را به‌طور اخلاقی و قانونی انجام دهد (۴: ۶).

هدف اصلی مؤسسات آموزش عالی توسعه یادگیرندگانی است که به‌طور مداوم در حال یادگیری هستند. دانشکده‌ها و دانشگاه‌ها با تضمین توانایی‌های خردمندانه اشخاص در استدلال و تفکر انتقادی و با کمک به آنها در جهت ایجاد یک چارچوب برای یاد گرفتن اینکه چگونه یاد بگیرند، پایه‌ای برای پیشرفت مداوم در طول کار و نقش آنها به عنوان یک شهروند مطلع و عضوی از جامعه فراهم می‌کنند. سواد اطلاعاتی، یادگیری را فراسوی کلاس درس رسمی توسعه داده است و مسئولیت‌ها را در تمام عرصه‌های زندگی گسترش می‌دهد. از آنجایی که سواد اطلاعاتی با امکان ارزیابی، مدیریت و استفاده از اطلاعات، لیاقت و کفایت دانشجو را افزایش می‌دهد، اکنون به وسیله چندین انجمن ایالتی نظام‌یافته معتبر به عنوان یک عنصر کلیدی برای دانشجویان دانشکده مورد توجه قرار گرفته است. منابع برای دانشجویان در دانشگاه‌های غیرستی، از طریق شبکه‌ها و مجاری دیگر موجود هستند. چالش موجود برای آنهایی که سواد اطلاعاتی را در دوره‌های آموزش از راه دور ترویج می‌کنند، این است که، مهارت‌ها در یادگیری منابع اطلاعاتی را طوری گسترش دهند، که با آنچه که در دانشگاه‌های سنتی ارائه می‌شود، قابل مقایسه باشد (۹: ۳).

همراه نمودن سواد اطلاعاتی با برنامه‌های

آموزشی در تمام برنامه‌ها و خدمات و در همه ارکان اصلی اجرایی دانشگاه به تلاش‌های همگانی اعضای هیئت علمی، کتابداران و مدیران نیاز دارد. هیئت علمی از طریق سخنرانی‌ها و مباحثات عمده، شالوده‌یادگیری را بنیان می‌نهد. همچنین هیئت علمی به دانشجویان برای کشف ناشناخته‌ها انگیزه می‌دهند، و آن‌ها را در جهت این‌که، چگونه به بهترین وجه نیازهای اطلاعاتی را برآورده سازند، راهنمایی و بر پیشرفت دانشجویان نظارت می‌کنند. کتابداران دانشگاهی، منابع محتوایی را هماهنگ با برنامه‌ها و خدمات ارزشیابی و انتخاب می‌کنند، مجموعه و بسیاری از منابع اصلی دسترسی به اطلاعات را سازمان‌دهی و نگهداری می‌کنند، و اعضای هیئت علمی و دانشجویانی را که در جستجوی اطلاعات هستند، آموزش می‌دهند. مدیران فرصت‌هایی را برای گسترش مشارکت بین کارکنان، هیئت علمی، کتابداران و دیگر کارشناسانی که برنامه‌های سواد اطلاعاتی را ایجاد می‌نمایند، به وجود آورده، در طراحی و بودجه‌بندی برای آن برنامه‌ها راهنمایی و منابع جاری را برای تداوم کار آن‌ها فراهم می‌کنند (۴: ۵-۶).

تغییرات بسیار در جامعه، بالاخص در آموزش عالی و محیط آموزش راه دور، وظایفی را به عهده کتابداران دانشگاهی می‌گذارد و به آن‌ها فرصت‌هایی برای پذیرش نقش‌های مهم‌تر در فرایند آموزش راه دور می‌دهد. نقش‌های آموزشی کتابداران دانشگاهی بالاخص در آموزش کتابخانه‌ای مهارت‌های اطلاعاتی در

حال گسترش است.

کتابداران می‌توانند، از طریق آشنا کردن یادگیرندگان راه دور با انواع گوناگون آموزش سواد اطلاعاتی، برای استفاده مفید از کتابخانه و منابع اطلاعاتی و خدمات، به‌طور فعالانه مشارکت کنند، و به این وسیله دانشجویان از نقش حیاتی و مهم آن‌ها در یادگیری مطلع می‌شوند. بعضی شکل‌های آموزش سواد اطلاعاتی، شامل این موارد است: رودرو، کارگاه‌های آموزشی، دوره‌های آموزشی معتبر^{۱۱}، کتابچه‌ها^{۱۲}، منابع چاپی، نوارهای ویدئویی، نوارهای کاست، دیسک‌های فشرده، دوره‌های پیوسته، دوره‌های مبتنی بر وب و دیگر شیوه‌های مبتکرانه که از تکنولوژی استفاده می‌کنند (۱۰: ۴-۵).

نقش خدمات کتابخانه‌ای

از آنجایی که موفقیت یادگیرنده از راه دور به منابع دوره آموزشی متکی است، خدمات کتابخانه‌ای به این گروه حیاتی است. دانشجویان راه دور، تجارب دانشجویان سنتی مانند، سخنرانی‌های علمی کلاسی، گفتگوهای سمیناری و غیره را ندارند. خدمات کتابخانه‌ای، برنامه آموزشی دانشگاه را با سازمان‌دهی منابع و ارائه کمک مرجع، مورد حمایت قرار می‌دهد. خدمات کتابخانه خارج از دانشگاه باید مشابه خدمات داخل دانشگاه باشد. این خدمات در حمایت از برنامه‌ها و دوره‌هایی است که خارج از محیط اصلی دانشگاه ارائه می‌شود. این دوره‌ها ممکن است به شیوه‌های سنتی و یا غیرسنتی آموزش داده شوند. از

آنجا که بسیاری از دانشجویان در اداره یا منزل کار می‌کنند، استفاده از کتابخانه به‌طور فیزیکی یا از راه دور باید با توجه به جمعیت دانشجویی دانشگاه امکان‌پذیر باشد. خدمات کتابخانه باید خدمات امانت بین کتابخانه‌ای، خدمات مرجع، خدمات تحویل مدرک و خدمات پایگاه اطلاعاتی الکترونیکی را شامل شود (۵: ۲).

تلاقی تکنولوژی و ارتباطات، برای انتقال خدمات کتابخانه‌ای و اطلاع‌رسانی، زنجیره‌ای از حق انتخاب‌ها را به مؤسسات آموزشی از راه دور پیشنهاد می‌کند. بسیاری از کتابخانه‌ها در جهت توزیع خدمات کتابخانه‌ای و اطلاع‌رسانی از نقش توسعه‌یافته تکنولوژی برای کاهش موانع خدمات کتابخانه‌ای و اطلاع‌رسانی، که در اثر مسافت برای دانشجویان رخ داده است، برای ارائه خدمات به یادگیرندگان از راه دور استفاده می‌کنند و بیش‌تر خدماتشان را به صورت آنلاین قرار داده‌اند. دیجیتال‌سازی اطلاعات، انتقال خدمات کتابخانه‌ای و اطلاع‌رسانی به دانشجویان راه دور را بدون توجه به مکان آن‌ها ممکن ساخت. علاوه بر فهرستگان پیوسته کامپیوتری^۴، دانشجویان قادر هستند، پایگاه‌های اطلاعاتی را جستجو کنند، چکیده‌ها را بررسی و در برخی موارد مدارک تمام متن را مطالعه کنند. برخی از این خدمات شبکه‌ای، منابع غیرچاپی را نیز در پایگاه‌های اطلاعاتی خود آورده‌اند. نقش همکاری بین کتابخانه‌های عمومی و دانشگاهی نیز نباید از نظر دور ماند. با انجام

گرفتن توافقاتی بین این دو گونه از کتابخانه‌ها، یادگیرندگان از راه دور که امکان دسترسی به دانشگاه محل تحصیل خود را نداشته و یا از امکانات تکنولوژیکی پیشرفته‌ای برخوردار نیستند، می‌توانند از منابعی که از طرف دانشگاه متبوع خود در کتابخانه‌های عمومی محلی قرار داده شده است، استفاده کنند.

از دیگر موارد استفاده از تکنولوژی برای ارائه خدمات کتابخانه‌ای و اطلاع‌رسانی جهت یادگیری از راه دور، می‌توان به انتقال سواد اطلاعاتی، آموزش کتابشناختی و مهارت‌های مرجع از طریق دوره‌های آموزشی پیوسته اشاره کرد. بنابراین دانشجویان راه دور با استفاده از تکنولوژی قادرند، از آموزش مهارت‌های اطلاعاتی مرتبط استفاده کنند.

بسیاری از کتابخانه‌ها از ارتباطات الکترونیکی به عنوان گزینه انتخابی برای حفظ ارتباط با دانشجویان بهره می‌برند، که این امکان را برای دانشجویان فراهم می‌آورد که از پست الکترونیک به عنوان وسیله دریافت و ارسال اخبار مرتبط با نیازهای اطلاعاتی خودشان استفاده کنند (۱۵: ۳).

نقش کتابداران

ارائه دسترسی، کلید موفقیت یادگیرندگان از راه دور است. همانطور که، پاپولا بیان می‌دارد، تهیه مجموعه‌های خوب ضرورتاً خدمات خوب کتابخانه را ایجاد نمی‌کند. مجموعه‌ها منابع را کدی هستند، که ارائه دسترسی به آن‌ها و حمایت از تحقیق و پویایی آن‌ها به پرسنل خوب کتابخانه بستگی

دارد (۷: ۲).

خدمات کتابخانه‌ای به دانشجویان خارج از دانشگاه برای کتابداران نقش جدیدی به همراه می‌آورد، نقشی که دانشجویان خارج از دانشگاه را در برابر نابرابری با همتهای داخل دانشگاه خود بیمه می‌سازد.

کتابداران جهت تهیه منابع و مراجع به گسترش نقش‌های سنتی خود و فعالیت صمیمانه‌تر با مربیان و دانشجویان خارج از دانشگاه نیاز دارند. شیوه‌های آموزش کتاب‌شناختی به منظور دستیابی از نقاط دوردست باید توسعه داده شوند. راهنماهای اختصاصی و منابع تکمیلی باید توسط کتابداران فراهم شود و به صورت الکترونیکی از مکان‌های دوردست قابل دسترسی باشند. شیوه‌های مخصوص تحویل مدرک باید برای یادگیرندگان راه دور در نظر گرفته شود (۵: ۲).

همیشه خدمات کتابخانه‌ای و اطلاع‌رسانی خدمات حمایتی مهمی برای تعلیم و تعلم بوده‌اند. آموزش درخصوص جستجو، گردآوری و استفاده از اطلاعات سرویس مهمی است که کتابداران دانشگاهی ارائه می‌کنند. کتابداران به مدد آموزش از راه دور، اعضای مهم گروه آموزشی و جزء جدایی‌ناپذیر از فرایند توسعه منابع آموزشی راه دور شده‌اند. کتابداران از نگهبان اطلاعات بودن به سمت مشارکت‌کنندگان در فرایند تولید اطلاعات حرکت نموده‌اند. بسیاری از این فعالیت‌ها مهارت‌های جدیدی به کتابداران عرضه کرده و الگوهای خدمات کتابخانه‌ای را متحول ساخته‌اند. آموزش راه

دور فرصت‌های کتابداران را از طریق توسعه منابع جدید و در حالی که اطلاعات را برای نیازهای ویژه بسته‌بندی مجدد می‌کنند، توسعه داده است (۱۵: ۴).

در حالی که تکنولوژی، فاصله بین خدمات کتابخانه‌ای و دانشجویان را کاهش داده است، کتابداران خدمات از راه دور موظفند، به خاطر داشته باشند که همه کشورها یا دانشجویان راه دور به سهولتی یکسان به تکنولوژی دسترسی ندارند. این مهم است، زیرا دستیابی به تکنولوژی عمومی نیست، و تمام سیستم‌های تکنولوژیکی برابر نیستند. بنابراین اتکا به تکنولوژی به تنهایی موجب خواهد شد، برخی از دانشجویان راه دور محرومیت از حقوق اطلاعاتی را تجربه کنند.

مشارکت کتابداران با اعضای هیئت علمی

هیئت علمی نیاز به شناسایی نیازهای کتابخانه‌ای دانشجویان دارد. محیط تکنولوژیکی کتابخانه‌های امروزی ایجاب می‌کند که دانشجویان و هیئت علمی گهگاهی مهارت‌های کتابخانه‌ای را در این محیط جدید بازآموزی کنند. تونی بت^{۱۵} یک صاحب‌نظر در تکنولوژی اطلاعات و رسانه‌های آموزشی و مؤسس دانشگاه باز^{۱۶} انگلستان بیان می‌کند، که هیئت علمی، نه فقط نیاز دارد که بداند چگونه تکنولوژی مناسب را گزینش و استفاده کند، بلکه باید بداند که چگونه دانشجویان آن را یاد خواهند گرفت و استفاده خواهند کرد. بت همچنین اظهار می‌کند که فقدان

15. Tony Beth

16. Open university

آموزش مناسب بزرگ‌ترین مانع برای استفاده از تکنولوژی در آموزش است. دانشجویان از راه دور، توقع دارند که جهت آماده‌سازی تکالیف آموزش کتابخانه‌ای برای آن‌ها همانند دانشجویان داخل دانشگاه صورت گیرد. هیئت علمی برای اطمینان از این‌که کتابخانه می‌تواند تکالیف درسی دانشجویان را تحت پوشش قرار دهد، نیاز به تعامل با کتابداران دارد. بنابراین هیئت علمی باید با کتابداران در سطح برنامه آموزشی مشارکت کند. کتابدار کلاس آموزشی، می‌تواند منابعی را که می‌توانند در پوشش آموزشی استفاده شوند و تکالیف کتابخانه‌ای را آسان نمایند، پیشنهاد کند (۵: ۲-۳).

اعضای هیئت علمی و کتابداران، نقش‌های مشارکتی در کمک به دانشجویان در کسب مهارت‌های سواد اطلاعاتی به طور مؤثر و باسواد اطلاعاتی شدن دارند. رئیس کل کمیته انجمن کتابداران آمریکا بیان می‌کند که کتابداران به عنوان شرکای اعضای هیئت علمی در ادغام سواد اطلاعاتی در برنامه آموزشی عالی محسوب می‌شوند (۳: ۲۱). همان‌گونه که شیلر^{۱۷} مطرح می‌کند، فقط در منابع معین نباید مشارکت کرد، بلکه متخصصان هم باید مشارکت داشته باشند. برای مثال، لازم است که کتابداران به عنوان یک گروه آموزشی فعالیت کنند. آن‌ها باید از خط‌مشی‌ها و اهداف مؤسساتشان در ارتباط با آموزش از راه دور مطلع باشند، در این صورت آن‌ها می‌توانند نقش‌های خود را در این فرایند مشخص کنند (۱۴: ۵).

پاپولا^{۱۸} اظهار می‌دارد، فلسفه بنیادین کتابخانه دانشگاهی ترویج یادگیری است. این یک انعکاسی از فلسفه و اهداف مؤسسه با هدف حمایت از برنامه‌های آموزشی است. با عضویت در یک گروه آموزشی، کتابداران دامنه نقش خود را در فرایند یادگیری توسعه می‌دهند (۱۲: ۱۶۴).

اگر کتابداران عملکرد آموزش را نقطه مرکزی خدماتشان قرار دهند، کتابخانه از جایگاه معمولی خود در حاشیه مؤسسه، به جایگاه بارزتری در دانشگاه پیش می‌رود. همچنین بین نقش معلمان و کتابداران در آموزش از راه دور تداخل وجود دارد. بسیاری از مسائلی که مریبان با آن‌ها مواجهند، کتابداران نیز در نقش معلمان با آن‌ها برخورد دارند. شاید آن‌ها همیشه معلم بوده‌اند، اما در حال حاضر بیش از همیشه با در نظر گرفتن فلسفه متغیر آموزشی، آموزش کتاب‌شناختی یا سواد اطلاعاتی یک بخش مهمی از شغل کتابداران است. همچنین به نظر می‌رسد شغل کتابداران در سراسر جهان در حال تغییر است.

عضویت در گروه‌های دوره‌های آموزش از راه دور نقش کتابداران را از ارائه‌کنندگان خدمات کنش‌پذیر به اعضای مکمل و مؤثر در توسعه مؤسسات آموزش از راه دور تغییر می‌دهد. تصور می‌شود که جنبه مهارت‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی در تمام دوره‌های آموزشی از راه دور، از جنبه‌های مهم ابتدایی برنامه‌های راه دور باشد. بنابراین کتابداران، ارتباط جدید و تغییر یافته‌ای را با جنبه‌های دانشگاهی دوره‌های آموزش از راه دور و

توسعه برنامه دارند. مشارکت کتابداران در تمام ابعاد آموزش از راه دور یک دگرگونی الگویی در ماهیت ارتباط بین کتابداران، اعضای هیئت علمی و کسانی که خدمات دیگری را ارائه می‌کنند، نمایش می‌دهد (۷: ۶).

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

کتابخانه دانشگاهی فردا، متفاوت از کتابخانه دانشگاهی امروز خواهد بود و ما نمی‌توانیم تغییراتی را که در آینده نزدیک ظهور خواهد کرد، پیش‌بینی کنیم. امروزه کتابخانه‌ها صرفاً مخازن عمده‌ای از کتاب و مجله نیستند و در جهت گسترش پایگاه‌های اطلاعاتی و فهرستگان کامپیوتری کتابخانه و خدمات اطلاع‌رسانی به صورت پیوسته پیش می‌روند. گسترش درگاه‌های وبی برای فراهم کردن دسترسی کاربرپسند، یکی از روش‌های کتابخانه‌های دانشگاهی برای رفع نیازهای کاربران دانشگاهی شده است. توسعه دوره‌های پیوسته کتابخانه‌ای که با دوره‌های پیوسته آموزشی دانشگاه هماهنگ باشد، روش دیگری است که می‌تواند به‌طور موفقیت‌آمیز استفاده شود. کتابداران با رده‌بندی و ارزیابی منابع و آموزش پژوهش می‌توانند، به‌طور مستقیم بر محیط یادگیری از راه دور دانشجویان تأثیرگذار باشند.

کتابداران، اعضای هیئت علمی و مدیران، باید استراتژی‌های جدیدی برای تضمین کیفیت خدمات کتابخانه‌ای و اطلاع‌رسانی موجود برای کسانی که از راه دور یاد می‌گیرند، اتخاذ کنند. این استراتژی‌ها یا الگوهای جدید باید برای هر جنبه از خدمات کتابخانه‌ای و

اطلاع‌رسانی استفاده شوند. بنابراین، کتابداری از راه دور از طریق شناسایی برخی تغییرات کیفی در خدمات کتابخانه‌ای و اطلاع‌رسانی، تغییری در آنچه که در کتابداری معمول است، صورت داده است.

کتابداران با کمک به توسعه مهارت‌های تحقیقاتی و کمک در توانایی تجزیه و تحلیل هوشمندانه اطلاعاتی که دانشجویان به دست می‌آورند، نقش تعیین‌کننده‌ای در تبدیل دانشجویان به افرادی با تفکر انتقادی دارند. کتابداران باید اینترنت، نت اسکپ، وب جهان‌گستر و دسترسی به انواع مختلف پایگاه‌های اطلاعاتی بر روی لوح فشرده را به فراگیران راه دور آموزش دهند. خدمات کتابخانه‌ای می‌تواند از تکنولوژی موجود امروزی، برای سرویس‌دهی بهتر به دانشجویان داخل دانشگاه و خارج دانشگاه استفاده کند. برنامه‌های آموزش از راه دور فرصت‌های جدیدی را برای همکاری بین اعضای هیئت علمی و کتابداران در دانشگاه‌ها ایجاد می‌کند. مشارکت فعال بین این دو گروه می‌تواند از طریق تهیه منابع غنی کتابخانه‌ای، تأمین سواد اطلاعاتی دانشجویان، و تهیه منابع کاربردی جهت برنامه‌های آموزشی صورت پذیرد.

با توجه به مطالب بیان شده در این مقاله موارد زیر به عنوان پیشنهاد ارائه می‌گردد:

۱- دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش از راه دور به عنوان متولیان آموزش از راه دور باید روشی را در جهت تسهیل خدمات کتابخانه‌ای و اطلاع‌رسانی به دانشجویان راه دور بنیان نهند.

۲- زمینه‌های ارتباط و همکاری بیش‌تر

~distlearn/guidelines/guidelines_intro.pdf

5. Erazo, Edward; Derlin, Roberta L. "Distance learning and libraries in the cyberspace age". 1995. [on-line]. Available: <http://www.checs.net/95conf/PROCEEDINGS/erazo.html>

6. Heller-Ross, H. "Librarian and faculty partnerships for distance education". 1995. [on-line]. Available: <http://wings.buffalo.edu/Publications/mcjrnl/v4nl/platt.html>

7. Holowachuk, Darlene. "The role of librarians in distance education". 1997. [on-line]. Available: <http://hollyhock.sli.ualberta.ca/598/darlene/distance.htm>

8. Information Literacy Committee. "Information literacy and information technology literacy: introduction and standards". 2002. [on-line]. Available: <http://tic.ewu/title3informationliteracy.html>

9. Johnston, Bill. "Information literacy: partnerships between faculty and librarians". 2004. [on-line]. Available: <http://www2.worc.ac.uk/lise/pdf/BillJohnston.doc>

10. Johnston, Sally M.; Krauth, Barbara. "Information literacy and the distance learner". 2002. [on-line]. Available: <http://www.nclis.gov/libinter/infolitconf&meet/papers/johnstone-fullpaper.pdf>

11. Keegan, D. *Defoundation of distance education*. London: Routledge, 1986. Quoted in:

بین کتابداران و اعضای هیئت علمی را با برگزاری جلسات توجیهی و نیازشناسی اطلاعاتی کاربران فراهم کنند.

۳- نقش کتابداران در فرایند آموزش از راه دور، از نقش خدماتی به نقشی آموزشی - خدماتی تغییر یابد، که در راستای این تغییر نقش وظیفه آموزش مهارت‌های اطلاعاتی و روش‌های دستیابی به اطلاعات به کاربران راه دور را علاوه بر وظایف معمول عهده‌دار خواهند شد.

۴- از تکنولوژی به عنوان زیرساخت بسیار مؤثر در آموزش از راه دور، استفاده کافی و شایسته به عمل آید، و آموزش‌های لازم در این خصوص به کتابداران، اعضای هیئت علمی و دانشجویان داده شود.

منابع

۱. وزارت آموزش و پرورش، معاونت آموزشی. *آموزش از راه دور در ایران و چند کشور جهان*. تهران: وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۲.
۲. ویرز، ج.ل. «عناصر چهره به چهره در آموزش از راه دور». *برگزیده مقالات آموزش از راه دور*. ترجمه محمود علیمحمدی و معشوره عالی‌پور. [تهران]: دانشگاه پیام نور، ۱۳۷۲.
3. Amstutz, D.; Whitson, D. "University faculty and information literacy: Who teaches the students?". *Research Strategies*, Vol. 15 (1997): 18-25.
4. Association of College and Research Libraries. "ACRL guidelines for distance learning library services". 1998. [on-line]. Available: <http://caspian.switchinc.org/>

line]. Available: <http://wotan.liu.edu/doi/data/Articles/juljuljedy>

15. Watson, Elizabeth F. "Library services to distance learners - the new professional paradigms". [on-line]. Available: <http://col.org/forum/pcfpapers/Watson.pdf>

16. Williams, Pete; Nicholas, David. "E-learning: what the literature tell us about distance education ". *Aslib Proceedings: New Information Perspectives*, Vol.57, No. 2 (2005). [on-line]. Available: <http://www.ingentaconnect.com>

تاریخ دریافت: ۱۳۸۶/۲/۲

ساوجی، محمدحسن. «ایترنت و آموزش از راه دور». گزارش کامپیوتر، دوره هجدهم، ۱۳۵ (۱۳۷۵): ۲۱-۲۴.

12. Popoola, M.Ola. "The role of librarians in the promotion of independent study in developing countries". *Research Strategies*, Vol. 10 (1992): 161- 169.

13. Sacchanand, Chutima. "Information literacy instruction to distance students in higher education: librarian's key role". 2002. [on-line]. Available: <http://www.ifla.org/IV/ifla68/papers/113-098e.pdf>

14. Schiller, Nancy. "World Wide Web library support for distance". 1996. [on-

